

Значкове товариство Ніжинського полку

Проаналізовано реєстри значкового товариства Ніжинського полку 30-х – початку 40-х років XVIII ст., характеризується становище значкового товариства у вказаний період.

Ключові слова: значкове товариство, Ніжинський полк, реєстри

Значкове товариство, як частина неурядової старшини, формувалось з полкового товариства паралельно з бунчуковим з кінця XVII ст. Перша спроба офіційного розмежування бунчукового і значкового товариства була зроблена І Малоросійською колегією у травні 1723 року [1, с.43–45]. Завершився процес остаточного виокремлення значкового товариства знаменитим указом Анни Іоанновни 1734 року, який визначив чітке число товаришів у кожному з десяти полків Гетьманщини. Для Ніжинського полку воно становило 50 товаришів.

Впорядкування статусу і діяльності неурядової старшини співпадало з інтересами імперської влади, що прагнула уніфікації в межах держави. Протягом 30-х років XVIII ст. Росія вела постійні війни, тому потребувала військової сили, в тому числі й на рівні низових командирів. У другій половині 30-х років центральна влада доклала чимало зусиль для складання компутів бунчукових і значкових товаришів з числа тих, хто мав підтверджувальний універсал на звання.

Запис до компуту бунчукових товаришів проходив під примусом запису тих, хто не отримає універсалу на це звання у компут значкових. Останнє ж загрожувало негайною відправкою в район воєнних дій. Запис до компуту значкових товаришів у 1734 р. вочевидь не складав великої проблеми для полкових канцелярій, в тому числі й у Ніжинському полку. В деяких полках кількість значкових набагато перевищувала встановлену указом, і перед полковою канцелярією стояло завдання позбавити звання чималу кількість товаришів. Проте полковники не поспішали цього робити, зважаючи на смертність природну й у військових походах та інші обставини, які невдовзі привели до значного скорочення числа товариства. У Ніжинському полку нестача значкових товаришів, які несли службу, стала відчутною майже одразу.

Як свідчать опубліковані О. Репаном списки значкових товаришів у походах 1735–1739 рр. [2, с.33–39], у компуті Ніжинського полку записані необхідні 50 товаришів (у 1735–47). Проте реальна картина змінювалась достатньо швидко і якщо уважно прочитати кінцівки списків за 1737 та 1738 рр., то помітно стає певна кількість товаришів, які лише числились значковими, а вже були призначені на інші уряди. Також в останній реєстр за 1738 р. вже вписані четверо померлих значкових товаришів.

З кінця 30-х років насправді починає відчуватись нестача дійсних, а не просто записаних, значкових товаришів у полках. Кількість вписаних у компут товаришів була відповідна нормі або навіть більша. Проте значна частина товаришів, традиційно слугуючи резервом урядової старшини, паралельно посідала різні полкові і сотницькі уряди. Та й реальність робила службу значковим товаришем непопулярною серед старшини. Більше того, навіть заможні козаки не виявляли бажання служити значковими. Така ситуація склалась через переобтяженість обов'язками товариства, адже поєднувались військові та цивільні обов'язки. Л. Окіншевич писав, що значкове товариство залежало від полковника і часто окрім урядових доручень змушене було виконувати приватні доручення полковників. Основні доручення значкового товариства військового характеру такі [1, с.120–148]: варта, служба на форпостах, постачання провіанту для війська, догляд за полоненими, збирати і надсилати в похід козаків, збирати інформацію про місцеперебування бунчукових товаришів, дані про походи бунчукових товаришів (тобто збирали «сказки»), супровід хворих козаків з походу додому, супровід російських військових (або з російськими рекрутами до Києва), перевірка караулів і роз'їздів проти злодіїв і грабіжників, в командах для викорінення розбійників у Задніпровських місцях,

фортифікаційні роботи в нових фортецях з командами козаків-робітників (наприклад у фортеці Св. Єлисавети), розвідчі і шпигунські відрядження. Доручення цивільного характеру: участь у судовому слідстві (судова колегія полкового суду), участь в судах комісарських (слідство на місці та ухвала рішення), доручення, пов'язані з податками (особливо з 1722 р., коли було впорядковано скарбову службу): полковий збирач (полковий комісар), збір окремих податків, контроль над фінансами (рахункові комісії), праця в переписах («у ревізіях»), доручення дипломатичного характеру (супровід послів, розмежування кордонів, гінці з листами до провінційної влади, інколи до Петербургу), значкові товариші повинні були чергувати при полковому центрі («були на ординансі», в їх обов'язки входило виконувати розпорядження полкової влади, навіть купувати канцелярське приладдя (папір, сургуч, свічки)), виконували дрібні доручення Генеральної Канцелярії (для посилок від полку по 2 з. т. (1737), потім по 3 (з 1740)), з командою козаків полювати дичину для імператорського двору, передача символів влади при «обранні» сотників (корогву), складали описи спадкового майна старшин, завідувачі різними перевозами (наприклад, переволочанським), бути при пожежній команді, нагляд за мірами під час епідемії хвороб, в командах по боротьбі з сараною, в командах по будівництву мостів, при вівчарнях «у догляду за полковими комісарами», доглядачі за відбірними вівцями, догляд за ранговими маєтностями, доглядачі над тимчасовими командами робітників (заготівля дров, сіна для кінських заводів), супроводжувати команди робітників на будівництво, охороняти майно, яке залишилось по смерті старшин (полковника), супровід колодників, приймачі скарбових сум, при тютюнових конторах, при будівництві в'язниць, збір і висилка возів на різні потреби, збір биків для різних потреб, приставами при «возах волонів», «певчі» при Петербурзькому дворі, Комісія «прав Малоросійських», обслуговувати Генеральну Артилерію по лінії адміністративних та господарських доручень. Всього нараховується у значкового товариства доручень військового характеру 12, невійськового 31.

Фактично, несучи службу з власної маєтності, при такій завантаженості значкові товариші доволі швидко опинялись на межі зубожіння. Та навіть якщо статки й дозволяли служити, вони намагались цієї служби уникнути, бо вона була надто обтяжливою. Про це свідчить значна кількість скарг полковників до вищих інстанцій на товариство, яке живе на території полку, має достаток і навіть маєтність, але не служить. Такі донесення від полковників ніжинського, київського, гадяцького, миргородського і лубенського були звичним явищем у кінці 30-х – 40-х роках XVIII ст.

Починаючи з листопада 1737 р., Ніжинська полкова канцелярія подає до Генеральної військової канцелярії (далі ГВК) донесення про недостатню кількість значкових товаришів у полку. Пояснює таке становище значною кількістю тих, хто не може служити за вбогістю, абшитованих від служби ГВК, призначених в інші чини чи вже померлих. Полкова канцелярія просила ГВК призначити на місце вибулих нових значкових товаришів з числа знатних товаришів Глухівської сотні, дітей старшини та з числа товариства, яке живе в полку, має ґрунти й угіддя необхідні для служби, але не служить [3, с.2].

Не дочекавшись відповіді ГВК, у лютому 1740 р. з полкової канцелярії відправлене чергове донесення, до якого додавались списки значкового товариства за категоріями. А в травні 1740 р. відправлене ще одне донесення з такими ж списками, а також список знатного товариства Глухівської сотні, список тих, хто називається бунчуковими і військовими у полку (а чи мали універсали, полкова канцелярія не знала) і скаргу на значкових товаришів, що намагались уникнути служби.

Намагаючись ліквідувати нестачу дійсних значкових товаришів, ніжинський полковник І. Хрущов використовував різні методи. Якщо в полку є товариство, яке має відповідні для несення служби статки, то вони мають служити. Але на ділі нова система стикалась з давніми козацькими звичаями, що діяли в полках і підтримувались ГВК. Зокрема, запис до значкового товариства був добровільним і обмежувався вихідцями з козаків і старшини. На початку 40-х років значкове товариство також активно почало використовувати відновлення надання звання військового товариша для звільнення від влади полковника та обтяжливої служби під значком.

Прикладом збереження давніх козацьких традицій може слугувати значне товариство Глухівської сотні, з яким у полкової влади виникали постійні проблеми. До середини XVIII ст. вже рідко зустрічаємо значних товаришів сотні, що в минулому були заслуженими, знатними, родовитими козаками і мали дещо інший статус, ніж рядове козацтво. Глухівська сотня Ніжинського полку була винятком. Причиною збереження в ній такого пережитку, як знатні товариші сотні, був особливий статус цієї столичної, можливо, інколи з гетьманською протекцією, сотні. Інша причина криється в процесах переходу на Лівобережжя правобережних полків. До Ніжинського полку переселилась частина Корсунського полку [4,с.193;5,с.352] і знатні товариші сотні досліджуваного періоду були нащадками відомих старшинських родин обох полків, що зберігали пам'ять про минулу велич роду. З документів зрозуміло, що знатні глухівські козаки часто виконували функції значкових за наказами ГВК, але опирались на накази полкової влади, що слугувало джерелом постійних конфліктів. Коли в 1740 р. в Ніжинському полку вже гостро відчувалась нестача значкових, полкова канцелярія попросила список знатних товаришів Глухівської сотні та спробувала настояти на їх включенні у число значкових. Як бачимо з першого документу додатку, сотенна Глухівська канцелярія подала лише 7 знатних товаришів сотні. А полкова одразу зауважила, що таких знатних, здатних до служби значковими, в сотні значно більше (у 1741 р. присягу імператриці Єлизаветі Петрівні склало окремо знатне товариство Глухівської сотні, яке разом з дітьми нараховувало 63 чоловіка [6]). На що сотник глухівський Дем'ян Туранський відреагував донесенням в ГВК про спроби полкової канцелярії записати у значкові козаків його сотні, які не бажають служити значковими. Як приклад він навів відмову Гордія Івановича Василенка. Причина відмови – віддаленість сотні від полкового міста і як наслідок зубожіння господарства козаків при виконанні доручень полкової канцелярії (щоправда, це не завадило Василенкам Гордію та Івану в 1746 р отримати звання військового товариша за службу батька їх, військового теж товариша і свої). Сотник просив ГВК заборонити полковій канцелярії силоміць записувати виборних козаків до числа значкових, на що й отримав очікуваний указ [3,с.17]. Проте вже за три місяці, в липні 1740 р., ГВК на прохання ніжинського полковника наказала глухівському сотнику подати донесення про кількість значкових товаришів у сотні і документи, які підтвердили б таке звання. Розглянувши донесення в якому зазначалась відсутність значкових, ГВК наказала надалі заборонити знатним товаришам цієї сотні іменуватись значковими і виконувати належну їм службу виборних козаків [7,с.2].

Хоча епізод з глухівськими козаками й стоїть трохи осібно, все ж він фіксує загальну тенденцію того часу – прогресуюче прагнення уникнути служби в числі значкового товариства спроможного до того козацтва. Це привело до указу ГВК 1740 р. (цікаво, що на цей указ Ніжинська полкова канцелярія посилається при призначенні значкових ще й у 1753 р. ГВК, намагаючись перевірити наявність указу в архіві, констатує лише, що справи за той період згоріли [1,с.87]), коли полковим канцеляріям було запропоновано набирати в значкове товариство не лише дітей старшинських і козацьких, а й міщанських, попівських та інших [8,с.1а]. Цей указ демонструє появу проблеми, з якою вже кілька років боролась ніжинська полкова влада, також і в інших полках Гетьманщини.

У 1740 р. в Ніжинському полку, згідно з донесенням полкової канцелярії, було 19 дійсних значкових товаришів, тоді як 31 товариш не міг нести службу з тієї чи іншої причини (дивись документ 1-го додатку). В кінці 1741 р. ситуація трохи краща: 25 дійсних значкових проти 24 вибулих з компуту (дивись документ 2-го додатку). Виконуючи указ ГВК про поповнення товариства з числа рядових козаків і міщан, полковник ніжинський закликав до канцелярії людей спроможних до служби для запису в значкові. У донесенні полковник пише, що за своїм бажанням прийшли лише 5 чоловік, тому полкова канцелярія змушена була набрати з числа козаків і міщан необхідну кількість здатних завдяки своєму майновому становищу служити значковими і видала їм необхідні атестати. До донесення прикладався іменний список знову набраних. Окремо полковник просив ГВК надалі дійсних значкових товаришів у військові не приймати: «... ибо как неизвестно в полковой канцелярии многие значковие товарищи для нѣкоторих своих прихотей ухиялись от служби значковимъ подлежащей, несмотря на то что значковие

приймаються в войсковие товарищи, намѣривают просит в Енеральной войсковой канцелярии о прийнятти ихъ в войсковие товарищи ...» [8,с.1а].

У середині 40-х років ситуація з кількістю значкових товаришів дещо стабілізувалась. Цьому сприяли як заходи по залученню до служби значковими вихідців з інших станів, запропоновані полковими і Генеральною канцеляріями, так і завершення постійних воєн. А відтак настало загальне поліпшення становища товариства, що зробило його статус більш привабливим для заможного козацтва. У 50-х роках спостерігається збільшення загальної чисельності значкових товаришів у полках, що пояснюється зокрема й отриманням універсалу на звання кількома представниками однієї родини, що служили з одного ґрунту. Проте проблема з необхідною для служби кількістю значкових товаришів залишалась доволі гострою ще й у 50–60-х роках, особливо для Гадяцького, Миргородського і Ніжинського полків. І поява в 50-х категорій асигнованих та підвідомчих має розглядатись не лише як спроба обійти встановлені у 1734 р. ліміти, а й як намагання полковників покрити нестачу значкових товаришів, які реально служили, а не лише вписувались у компути, насправді ж посідали уряди, або були неспроможні до служби.

Найважливішим наслідком процесів, що відбувались в досліджуваній період з товариством, був перехід до прискореної фази руйнації статусу і сутності значкового товариства як частини традиційної для Гетьманщини станової групи, що служила з населеної маєтності. Її ряди розмивались вихідцями з інших станів і момент знатності, заслуженості козаком і старшинами права служити під полковим значком витісняється фінансовою спроможністю претендента на звання нести службу. Значкове товариство починає набувати службової, рангової, чиновної рис, що зближує його з відповідними російськими чинами. Служба значковим стає неprestижною для деякої частини товариства, яка й прагнула отримати звання військового товариша і вийти таким чином з-під юрисдикції полковників. Важливим фактором для посилення цієї тенденції ставало й значне послаблення службового тягаря у званні військового товариша. І якщо в 40-х роках ці процеси лише намітились, то в часи II Малоросійської колегії традиційна назва «значкове товариство» позначає вже зовсім інше явище на етапі повної ліквідації Гетьманщини.

Додатки:

Документ 1

[5.05.1740]

[арк. 6–8]

Вѣдомость имянная в Енеральную войсковую канцелярию з полковой Нѣжинской канцелярии коликое число в прошломъ 1734 году в полку Нѣжинскомъ определено значковых товарищей, и с того числа сколько ннѣ действительно служить могучих, а сколько умершихъ и за старост и дряхлост от службы Абшитованных, за убожествомъ служит не могучих и в другие чина отойшедших такожъ о бунчуковых войскових и протчихъ кои к полку не прислушают сочинена Апреля 1740 году

Показанного 1734 году по указу Енеральной войсковой канцелярии опредѣлено в полку Нѣжинскомъ значковых товарищей всѣхъ 50

З того числа ннѣ могучих служить кои
в рощотѣ комисарята и другихъ дѣлах и в раскомандированіях

А именно

Остапъ Шрамченко

Іванъ Селецкий

Федор Тихоновичъ

Василь Рубанъ

Стефанъ Гацукъ

Павель Сзучевский

Николай Забѣла

Емелиянъ Яρμοшевский

Алексѣй Охрѣмовский

Григорій Огѣвскій
Лукьянъ Самойловичъ
Алексѣй Самойловичъ
Иванъ Гриценко
Самойло Гриценко
Петро Панкевичъ
Яковъ Микитенко
Павель Яковлев
Иванъ Сталявскій
Иванъ Писаревскій

Итого 19

Умерших

Карпъ Огѣвскій
Петро Костовскій
Семень Езучевскій
Петро Зѣмницкій
Яковъ Бакуменко

Итого 5

В чини отшедших по опредѣленію Енеральной войсковой канцелярии

Стефанъ Костенецкій осавулом полковим
Яковъ Вилковскій хоружим полковим
Алексѣй Демидовскій сотником Батуринским
Григорій Шрамченко бунчуковим товарищем
Григорій Александровичъ бунчуковим товарищем
Григорій Кубраковскій Атаманом в Дѣвицѣ
Павель Рудаевскій Атаманом в Борзне

Василь Порохонскій в волости Батуринской в должности бившего тамошнего
управителя Тарицина

Павель Багуновскій Атаманом нежинским по опредѣленію полковой канцелярии

Итого 8

За убожествомъ старостию и драхлостию служит не могучие

Василь Дмитренко
Остапъ Штучний
Николай Хиотий Грекъ

Итого 3

За самимъ убожествомъ служить значково не могучие

Василь Дмитращенко
Иванъ Козаченко
Самойло Халкидоцкій
Иванъ Бакумовичъ
Андрей Борсукъ
Дмитро Нестеровичъ
Михайло Грековскій
Иванъ Небаба
Семень Потапенко

Итого 9

За старостию и драхлостию от службы
войсковою Енеральною канцелярией Апшитованние

Захарій Калеѣновскій
Петро Салогуб
Игнатъ Голюнка

Итого 3

В откупъ индутного збору

Романъ Яновъ

Итого 1

Безвѣсти сойшолъ
Николай Понарский

Итого 1

А всего значкових товарищей 50

Сотнѣ Глуховской Знатное товариство кои к полку не прислушаютъ

А именно

Иванъ Кологривий
Семень Заруцкий
Несанъ
Иванъ Вилчикъ
Василь Новѣцкій с пасинками
Гаврило Гуравский
Вдови Нарбутки синъ

Итого 7

А кромѣ вишеписанных других той сотнѣ знатных же товарищей в вѣдомости и ревѣзїи з сотенного Глуховского правления в полковую канцелярию присланных непоказано

А оних доволное число в той сотнѣ имѣется кои могутъ значкового службу отбуватъ
Особливо же кои называются бунчуковими и войсковими товарищи, а имѣють ли они на тия звания унѣверсали полковой канцелярии неизвѣстно и к полку не прислушаютъ а доволные грунта и угодия, а нѣкоторые з них маетности имѣють

А именно

Григорий Козловский з братами
Андрѣй Росновский
Иванъ Демяновичъ
Иванъ Фалчевский
Василь Казановичъ
Костантій Острожский
Федоръ Уманецъ
Михайло и Петро Заруцкие
Марко Петрункевичъ
Яков и Григорий Довгелѣ
Иванъ Стожко
Петро Темрянский
Леонтий Метинский

Итого 13

Ни в какой служби и званиях обретаются
и к полку не прислушаютъ а доволные грунта имѣють

Пантелеймонъ Шишкевичъ
Петро Пиковець
Демянь Курский
Романъ Белоцерковский
Василь Купчинский
Михайло Ницецкий

Итого 6

Значковим товарищем називающийся а к полку не прислушаетъ а во всем доволний
Петро Тупицкий

Итого 1

Во время опредѣления показанного году пятидесятого числа значкових товарищей отрешени с под знаку под сотенния вѣдения

Остапъ Росушка
Якимъ Зубко
Пантелеймонъ Котель
Иванъ Ліюнокъ

Писарь полковий Василь Кулаковський

Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК). –
Ф.51 – Оп.3. – Спр.7875.

Документ 2

[22.10.1741].

[арк. 2–5]

Списокъ іменний полку Нѣжинского наличних значковим товарищам и убилим
и кто імено з козаковъ рядових и мещан избрани в значковіе о томъ слѣдуетъ ниже:

Наличные значковие товарищи

Павель Богдановский

Іван Селецкий

Григорий Дзибало

Остапъ Росушка

Василь Рубанъ

Іван Симоновъ

Алексей Охремовский

Семен Огиевский

Самойло Гриценко

Евхим Похилко

Петро Панкевичъ

Семен Потапенко

Федор Івасенко

Остапъ Шрамченко

Петро Дмитренко

Якимъ Зубко

Іван Козаченко

Павел Езучевский з братом Кондратом

Федор Тихоновичъ

Николай Забѣла

Яковъ Микишенко

Іван Гриценко

Дмитрий Дроздовский

Лукиян, Алексѣй и Андрѣй Самойловичи

Павель Яковлевъ

3 мищан

Яковъ Кузюра

Левко Торанский

Федор Полѣшко

Мистечка Борзни з мищан

Петро Кленус

Кирило Гордѣевъ

Сотнѣ Батуриной села Митченокъ

Козакъ Іван Івановъ Костирка

Мистечка Кролевца козакъ

Іван Кобизкий з братами

Мистечка Млиновъ

Індуктар Федор Фраевский

3 мищанъ

Дмитро Котляр

Федор Подрушний

Андрѣй Дмитриевъ
Мистечка Воронѣжа
Козакъ Григорей Пишовецъ

З мищань

Іван і Петро Барулченки
Васил Александровичъ
Мистечка Коропа
Сотника бившого син Василь Трофимовичъ
Радовий козакъ Петро Панкевичъ
Сотнѣ Ямпольской
Козакъ Яковъ Макуха

Ітого всѣх внов вибраних «25»

Писарь полковий Васил Кулаковскій
Асауль полковий Андрѣй Володковскій
ЦДІАУК. – Ф.51 – Оп.3. – Спр.8170.

Список використаних джерел

1. Окіншевич Л. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. //Записки наукового товариства імені Шевченка. – т.CLVII. – Мюнхен, 1948.
2. Репан О. Значкове товариство у 1735–1739 рр. //Гуманітарний журнал. – 2000. – №2. – С.33-39.
3. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.7875.
4. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (персональний склад та генеалогія. 1648–1782 рр.). – К., 1998.
5. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К., 2008.
6. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.8233
7. Там само. – Спр.7822.
8. Там само – Спр.8170.
9. РДАДА. – Ф. 140. – Оп. 1. – Спр. 27.

Кривошея И.И. Значковое товарищество Нежинского полка

Проанализированы реестры значкового товарищества Нежинского полка 30-х – начала 40-х годов XVIII в., дана характеристика состояния значкового товарищества в указанный период.

Kryvosheya, I.I. Znachkove Tovarystvo (society) of the Nizhyn' polk

The article analyzes registers of Znachkove Tovarystvo (society) of the Nizhyn' polk in the 1730th – beginning of 1740th years; gave characteristic of Znachkove Tovarystvo' (society's) status.

Key words: *Znachkove Tovarystvo, Nizhyn' polk, registers.*